

Dorota Połowniak-Wawrzonek

***Frazeologizmy i skrzydlate słowa wywodzące się z piosenek
oraz modyfikacje tych połączeń (na wybranych przykładach)***

**Wydawnictwo Libron
Kraków 2021, ss. 268**

Zasoby leksykalne danego języka tworzą nie tylko leksemy, ale również liczne związki wyrazowe, na przykład: kolokacje, idiomy, frazemy, przysłowia i powiedzenia. Ustabilizowane połączenia słów występujące w leksykonie języka naturalnego mogą mieć różną proveniencję. Pochodzą z różnorodnych domen, wśród których na wymienienie zasługują między innymi muzyka (*grać pierwsze skrzypce*), sport (*uderzyć kogoś poniżej pasa*) czy technika (*naładować akumulatory*). Niektóre jednostki kojarzone są przez użytkowników języka ze źródłem (Chlebda 2010; Quassdorf 2012). Tego rodzaju związki, określane mianem *skrzydlatych słów*¹, badane są w różnych ujęciach: teoretycznym, leksykograficznym², etnolingwistycznym, retorycznym i translatorycznym³.

---

¹ Termin pochodzi z język greckiego (gr. *epeapteroenta*).

² Na odnotowanie zasługuje fakt, że skrzydlate słowa używane w języku polskim zostały zebrane w dwóch tomach przez Henryka Markiewicza i Andrzeja Romanowskiego (SSWS; SSWS2). Niewiele jest słowników dwujęzycznych, więc w tym miejscu warto zwrócić uwagę na rosyjsko-polski słownik skrzydlatych słów (RPSS).

³ Wymienić należy przede wszystkim wieloaspektowe opracowanie skrzydlatych słów przedstawione w monografii Wojciecha Chlebdy (2005), krótsze teksty badacza poświęcone tego rodzaju połączeniom wyrazowym (Chlebda 1994, 2007) oraz prace napisane we współautorstwie z Jadwigą Tarsą (Chlebda, Tarsa 1994). Modyfikacje skrzydlatych słów badają Dorota Połowniak-Wawrzonek i Agnieszka Rosińska-Mamej (2019a, 2019b), a w ujęciu retorycznym analizuje je Magdalena Smoleń-Wawrzusiszyn (2016). Z kolei

Związki wyrazowe o pochodzeniu tekstowym to jednostki o znacznym potencjale dyskursywnym, nierzadko również o silnym osadzeniu kulturowym, zarówno inter- jak i intrakulturowym (Diadechko 2010). W polszczyźnie doskonałym przykładem omawianego zjawiska są tak zwane wałęsizmy, czyli wyrażenia, zwroty i frazy przypisywane Lechowi Wałęsie (*plusy dodatnie i plusy ujemne; nie chcę, ale muszę; jestem za, a nawet przeciw*). Skrzydlate słowa pochodzą z wielu rodzajów tekstów: literatury, filmów, wypowiedzi znanych osób, na przykład polityków, artystów czy sportowców oraz z innych źródeł⁴.

Recenzowana monografia poświęcona została stałym połączeniom wyrazowym, które wywodzą się z polskich piosenek oraz ich modyfikacjom. Wybór tematu jawi się jako nader trafny: o ile frazeologizmom i skrzydlatym słowom pochodzącym z Biblii czy dyskursu politycznego poświęcono dość dużo miejsca w opracowaniach naukowych, o tyle jednostki przejęte do języka ogólnego z kultury masowej bywały znacznie rzadziej przedmiotem rozważań i analiz badaczy polszczyzny. Niezaprzeczalnie piosenki stanowią teksty, które są źródłem wyrażań, zwrotów i fraz używanych we współczesnej polszczyźnie. Jednostki te nierzadko mają złożoną semantykę i bogaty potencjał konotacyjny, co uwarunkowane jest w znacznym stopniu asocjacjami dotyczącymi ich pochodzenia. Ich wartość dyskursywna wynika ze swoistej intertekstualności tychże związków, które funkcjonują w złożonej sieci powiązań językowo-kulturowych.

Książka składa się z dziewięciu rozdziałów, które poprzedza wstęp. Trzy z nich zawierają omówienie aspektów teoretycznych powiązanych z badaniami własnymi. Rozdział pierwszy przybliży wybrane zagadnienia z zakresu frazeologii. Autorka odnosi się w nim do istoty frazeologicznego charakteru połączeń wyrazowych i wskazuje ich cechy. Skupia się również na motywacji frazeologizmów w ujęciu Andrzeja Marii Lewickiego, charakteryzując jej trzy rodzaje. W rozdziale tym podano ustalenia terminologiczne przyjęte na potrzeby pracy, co – należy podkreślić – jest bardzo ważne w świetle mnogości ujęć definicyjnych podstawowych terminów w badaniach nad jednostkami nieciągłymi i ich modyfikacjami.

---

zagadnienie translacji skrzydlatych słów podejmują w swoich pracach: Jadwiga Tarsa (2001), Bogusław Gasek (2014) i Joanna Szerszunowicz (2011, 2014).

⁴ Skrzydlate słowa w ujęciu leksykograficznym omawia Piotr Żmigrodzki na przykładzie najnowszych frazeologizmów „filmowych” w *Wielkim słowniku języka polskiego* (2016).

W rozdziale drugim zawarto charakterystykę skrzydlatych słów i opisano mechanizm ich powstawania. Przedstawiony został przegląd definicji terminu *skrzydlate słowa* proponowanych przez polskich badaczy. *Skrzydlate słowa* to „powtarzalne w różnych tekstach – codziennych wypowiedziach, wystąpieniach publicznych, komunikatach medialnych, literaturze itd. – utrwalone połączenia, które pochodzą z określonego tekstu” (s. 26), którymi mogą być „pojedyncze wyrazy, połączenia słowne lub całe wypowiedzi” (s. 27). Autorka zauważa, że w procesie komunikacji są one używane zarówno w postaci kanonicznej, jak i zmodyfikowanej, sygnalizując, że transformacje stanowią interesujące zjawisko w perspektywie językowo-kulturowej.

Rozdział trzeci poświęcono omówieniu specyfiki piosenki jako tekstu. Autorka zwraca uwagę na jej wielokodowość, tj. operowanie nie tylko warstwą muzyczną i słowną, ale również kodem kinezyicznym, proksemicznym i niewerbalnym. Podkreśla również, odwołując się do prac innych badaczy, znaczenie kulturowe piosenek, które mogą być cenione przez członków niektórych grup, stając się wyznacznikiem przynależności, lub zyskują popularność w całym społeczeństwie i stanowią element kultury masowej. Podjęto tu także zagadnienie recepcji piosenek: oddziałują one na odbiorców, a precyzyjnie ujmując – na „ich uczucia, myśli i język itp.” (s. 33). Trafna werbalizacja sensów połączona z emocjonalnym odbiorem sprzyja powstawaniu skrzydlatych słów, co poświadczają liczne jednostki, które zasiliły leksykon współczesnych Polaków, na przykład: *nie bądź taki szybki Bill; róbmy swoje; zimny drań*. Status tych związków potwierdzają rozmaite modyfikacje: *piosenka jest dobra na wszystko* → *papryka jest dobra na wszystko, zupa jest dobra na wszystko*. Wśród skrzydlatych słów liczne są tytuły piosenek (*jak dobrze mieć sąsiada, zielono mi*) oraz związki pochodzące z refrenów (*mury runą*). Uskrzydleniu mogą ulec również inne połączenia leksemów pochodzące z tekstu: niektóre z nich w zwięzły sposób wyrażają złożony sens, wypełniając lukę w systemie leksykalnym (*nie ma jak u mamy*) lub są atrakcyjne z powodu zastosowania gry słownej (*wespół (w) zespół*).

Cztery kolejne rozdziały zawierają omówienia skrzydlatych słów pochodzących z piosenek wybranych autorów. W rozdziale czwartym przedstawiono jednostki wywodzące się z tekstów Wojciecha Młynarskiego, który pisał o „codziennej rzeczywistości, problemach przeciętnego Polaka, niejednokrotnie wykorzystywał typowy dla swoich rodaków język, przedstawiał charakterystyczny dla nich sposób postrzegania świata” (s. 36).

Posługiwanie się kolokwialną odmianą polszczyzny i trafne wysłowienie sprzyjały przejmowaniu przez użytkowników języka połączeń wyrazowych, które finalnie zasiliły zasób frazeologiczny polszczyzny. Wśród związków pochodzących z piosenek Młynarskiego występują takie jednostki, jak: *nie ma jak u mamy, w co się bawić, róbmy swoje, tupot białych mew, w Polskę idziemy, przyjdzie walec i wyrówna, ktoś ma ochotę na chwileczkę zapomnienia*.

Rozdział piąty recenzowanej monografii przybliżyła stałe połączenia wyrazowe, których źródłem są teksty Agnieszki Osieckiej należące do kanonu tekstów znanych Polakom niezależnie od pokolenia i preferencji muzyczno-literackich. Podobnie jak w wypadku utworów Młynarskiego, piosenki poetki opisują codzienność w jej rozmaitych przejawach. Liczne jednostki wzbogaciły zasób leksykalny języka polskiego, na przykład: *Niech żyje bal!; jak dobrze mieć sąsiada; kobieta po przejściach, mężczyzna z przeszłością' czy te oczy mogą kłamać; zielono mi*. Mają one duży potencjał dyskursywny, który przejawia się zarówno w użyciu przytoczonych jednostek w postaci kanonicznej, jak i kreatywnie przetworzonej. Doskonałą ilustrację drugiego z wymienionych zastosowań stanowią zebrane przez Autorkę modyfikacje, między innymi innowacyjne postaci frazemu *zielono mi: zielono mi i spokojnie..., zielono mi i przytulnie, zielono mi i fioletowo, zielono nam, czerwono mi*.

Skrzydlate słowa pochodzące z piosenek autorstwa Jeremiego Przybory omawiane są w rozdziale szóstym. Teksty, do których muzykę komponował Jerzy Wasowski, w Kabarecie Starszych Panów wykonywali często kroc wybitni i znani artyści miary Kaliny Jędrusik, Ireny Kwiatkowskiej, Wiesława Gołasa czy Jana Kobuszewskiego, co miało wpływ na odbiór tekstów, zwiększało bowiem siłę oddziaływania piosenek (s. 88). Utwory Przybory cechuje oryginalność, przejawiająca się między innymi w naruszaniu utartych schematów połączeń wyrazowych, co zapewniało świeżość i atrakcyjność tkanki werbalnej. Przykładem kreatywnego potraktowania kolokatywności leksemów jest między innymi wyrażenie *odrobina mężczyzny na co dzień*. Inne jednostki, które zasiliły polski leksykon, to: *piosenka jest dobra na wszystko; wesole jest życie staruszka; wespół (w) zespół; jeżeli kochać, to nie indywidualnie*. Omawiane jednostki podlegają również różnym transformacjom – przykładowo: postać kanoniczna frazy *wesole jest życie staruszka* była podstawą dla kilku kreatywnych adaptacji, między innymi: *wesole jest życie..., wesole jest życie seniora, aktywne jest życie staruszka, wesole jest życie esbeka*.

Kolejny rozdział zawiera omówienie skrzydlatych słów, które pierwotnie wystąpiły w tekstach Jonasza Kofty, Czesława Niemena, Marka Grechuty, Jacka Kaczmarskiego i Jana Pietrzaka. Piosenki ich autorstwa wielokrotnie zyskiwały popularność i stawały się odtwarzanymi przy rozmaitych okazjach przebojami. Nie dziwi więc fakt, że niektóre sformułowania z tych tekstów wzbogaciły słownik współczesnej polszczyzny. Z utworów Kofty pochodzą sformułowania: *pamiętajcie o ogrodach, jak dobrze wstać skoro świt, śpiewać każdy może*, z utworów Jacka Kaczmarskiego – *młode wilki, mury runą*, a z piosenek Niemena – *dziwny jest ten świat*. Autorem pochodzącej z piosenki kabaretowej frazy *żeby Polska była Polską* jest z kolei Jan Pietrzak. To nie jedyne skrzydlate słowa z tekstów tego twórcy – na odnotowanie zasługuje również połączenie wyrazowe *Gdzie te chłopcy?*. Przytoczone związki należą do jednostek o ustabilizowanym statusie we współczesnym języku polskim, mogą więc podlegać przekształceniom. Autorka podaje interesujące przykłady kreatywnych adaptacji frazy *śpiewać każdy może*: *śpiewać nie każdy może; śpiewać każdy może...; śpiewać każdy może, ale tekst znać musi; tańczyć każdy może; stepować każdy może; gotować każdy może; pisać każdy może*.

W rozdziale ósmym dokonano przeglądu frazeologizmów i skrzydlatych słów, których źródłem były piosenki pierwotnie wykonywane w filmach i serialach. Z powodu masowego oddziaływania tego rodzaju tekstów jest wysoce prawdopodobne, że semantycznie i stylistycznie atrakcyjne kombinacje słowne mogą zasilić zasoby leksykalne. Dzieje się tak faktycznie, co poświadczają analizowane w tej części pracy związki. Z przedwojennych piosenek filmowych pochodzą następujące skrzydlate słowa: *miłość ci wszystko wybaczy; zimny drań; seksapil to nasza broń kobieca*. Nowsze filmy również stanowią źródło, z którego pochodzą jednostki wyrazowe, czego przykład stanowią połączenia z serialu telewizyjnego *Wojna domowa*: fraza *nie bądź taki szybki Bill* i derywowane od niej wyrażenie *szybki Bill*. Z najświeższych przykładów warto wymienić pragmatem *mam tę moc*, który ma postać tożsamą z tytułem filmu, ponadto kilkakrotnie występuje w samym tekście. Kolejny utrwalony za pośrednictwem serialu związek to *Życie jest nowelą*, pochodzący z piosenki z serialu *Klan*.

Ostatni rozdział zawiera przegląd skrzydlatych słów, które zostały utrwalone w polszczyźnie dzięki oddziaływaniu innych wybranych polskich piosenek. W obrębie tej grupy analizowane są następujące jednostki: *wsiąść do pociągu byle jakiego (Remedium, sł. M. Czapińska); bo do tanga trzeba dwojga (Takie tango, sł. A. Mogielnicki); lepszy model, ktoś zmieni/zamieni kogoś*

na lepszy model (*Lepszy model*, sł. R. Jusis); *ktoś a. coś jest lekiem na całe zło* (*Jesteś lekiem na całe zło*, sł. B. Olewicz)' *ktoś a. coś pojawia się i znika* (*Józek, nie daruję ci tej nocy*, sł. B. Kozidrak); *do zakochania jeden krok* (*Do zakochania jeden krok*, sł. A. Bianusz); *typ niepokorny* (*Typ niepokorny*, sł. J. Łaszczok (Stachursky)); *kocham cię, kochanie moje* (*Kocham cię, kochanie moje*, sł. O. Jackowska), *królowie życia* (*Królowie życia*, sł. M. Dutkiewicz).

W rozdziale tym omówione zostały również stałe połączenia językowe, które funkcjonowały już w polszczyźnie, ale do ich upowszechnienia przyczyniły się piosenki i współcześni użytkownicy języka kojarzą je jako jednostki o proveniencji tekstowej, wiążąc je z określonym tekstem⁵. Przykładem takiego związku jest wyrażenie frazeologiczne *cicha woda*, którego pierwsze poświadczenie odnotowano w 1618 r. (s. 197). Autorka poświęca również uwagę – podobnie jak w poprzednich rozdziałach – różnym modyfikacjom wybranych związków, na przykład jednostka *cała jesteś w skowronkach* była parafrazowana jako *cała jesteś w koronkach* i *cała jesteś w grzybach*. Inne związki objęte analizą to: *motylem jestem, orla cień*, *ktoś żyje kolorowo a. żyj kolorowo, pomaluj mój świat*, *szklana pogoda, gadające głowy, morskie opowieści, kraina łagodności, chłopaki nie płaczą, coś a. ktoś da się lubić, ktoś klaszcze u Rubika, muzyka łatwa, lekka i przyjemna*⁶.

Pracę wieńczy zakończenie, w którym zawarto wnioski wysnute na podstawie przeprowadzonej analizy zebranych związków wyrazowych i ich modyfikacji. Autorka wykazała, że liczne jednostki pochodzące z piosenek lub dzięki nim upowszechnione zostały inkorporowane do zasobu leksykalnego potocznej odmiany współczesnej polszczyzny. Wśród nich dominują tytuły i elementy refrenów, co świadczy o tym, że „powtarzalność połączenia w tekście źródłowym sprzyja (...) jego utrwaleniu w języku” (s. 237). Wiele z omawianych jednostek przejętych z popularnych piosenek werbalizuje obserwacje dotyczące rzeczywistości, codzienne doświadczenia i stany emocjonalne, które przeżywa każdy człowiek.

Autorka zwraca uwagę na fakt, że dzięki piosenkom leksykon polski został wzbogacony również o jednostki zaczerpnięte z tekstów o znacznej wartości artystycznej, na przykład tych autorstwa: Osieckiej, Młynarskiego,

⁵ Por. wiersz A. Mickiewicza *Niepewność* znany wielu Polakom z piosenki wykonywanej przez Marka Grechutę.

⁶ Wyrażenie *muzyka łatwa, lekka i przyjemna*, tożsame z tytułem programu muzycznego prowadzonego przez Lucjana Kydryńskiego, zostało omówione w monografii, ponieważ „wyróżniony program poświęcony był muzyce, piosenkom, a właśnie dzięki tego typu komunikatom utrwaliły się związki wyrazowe omawiane w tej pracy” (s. 235).

Kopty, Przybory czy Niemena. Przeprowadzone badania wykazały, że liczne są modyfikacje tychże związków, które pojawiają się w tekstach tworzonych w rozmaitych odmianach stylowych, a transformacje te „wzmocniają inwariant” (s. 238). Połączenia te są nośnikami antropocentrycznej wizji świata, wspólnych doświadczeń Polaków oraz rozmaitych elementów zapisanych w pamięci kolektywnej, takich jak treści symboliczne i stereotypowe wyobrażenia. Analiza zebranego materiału wykazała, że we współczesnej polszczyźnie związki wyrazowe pochodzące z piosenek używane są często w nagłówkach prasowych⁷, zapowiedziach programów telewizyjnych itp. Mają duży potencjał: uatrakcyjnają tekst, bywają nośnikami ewaluacji, ironii i sarkazmu. Są elementami integrującymi, ich użycie buduje poczucie wspólnoty, jest swoistą „demonstracją wspólnego kodu” (s. 241).

Recenzowana monografia jest pozycją, która wnosi wkład do badań nad intrakulturowymi skrzydlatymi słowami pochodzącymi z polskich piosenek stanowiącymi jednostki, które wzbogaciły polszczyznę potoczną na przestrzeni wielu dekad. Autorka analizuje ich wykorzystanie w postaci kanonicznej i zmodyfikowanej w rozmaitych tekstach. Ukazuje dzięki temu z jednej strony ich specyfikę językowo-kulturową, z drugiej zaś – potencjał tych jednostek w perspektywie komunikacyjnej.

Interesujący materiał egzemplifikacyjny pozwala na poruszenie wielu ważnych aspektów związanych z użyciem skrzydlatych słów we współczesnych tekstach, między innymi statusu badanych związków w pamięci kolektywnej Polaków, złożoności semantycznej omawianych jednostek czy ich zdolności do podlegania różnego typu kreatywnym adaptacjom. Książka powinna zainteresować szerokie grono odbiorców, nie tylko frazeologów, ale również semantyków, etnolingwistów i badaczy dyskursu.

BIBLIOGRAFIA

- Chlebda W., 1994, *Pogoda dla bogaczy, czyli o inwariancie i wariantach we frazeologii raz jeszcze*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” 6, s. 93–108.
- Chlebda W., 2005, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole.
- Chlebda W., 2007, *Ala ma kota w krainie czarów*, w: *Frazeologia a językowe obrazy świata*, red. W. Chlebda, Opole, s. 325–330.

⁷ Skrzydlate słowa w nagłówkach były przedmiotem analiz Jadwigi Tarsy (1995).

- Chlebda W., 2010, *Skrzydlate słowa a frazeologia*, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 9–20.
- Chlebda W., Tarsa J., 1994, *Pytania o skrzydlate słowa*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Filologia Rosyjska” 32, s. 39–49.
- Diadechko L., 2010, *Winged words as a nation consolidation factor*, w: *Phraseologie global – areal – regional. Akten der Konferenz EUROPHRAS 2008 vom 13.–16.8.2008 in Helsinki*, Hrsg. J. Korhonen, W. Mieder, E. Piirainen, R. Piñel, Tübingen, s. 137–142.
- Gasek B., 2014, *Skrzydlate słowa jako problem translatoryczny (na przykładzie tak zwanych putinizmów)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensia” CLIX, s. 133–140.
- Połowniak-Wawrzonek D., Rosińska-Mamej A., 2019a, *Odrobina męskości na receptę... czyli o frazeologizmach i skrzydlatych słowach wywodzących się z piosenek Jeremiego Przybory oraz o modyfikacjach tych połączeń*, w: *Z problematyki badań literaturoznawczych*, red. M. Krzysztofik, Kielce, s. 193–210.
- Połowniak-Wawrzonek D., Rosińska-Mamej A., 2019b, „Lubmy swoje”, *czyli o skrzydlatych słowach wywodzących się z piosenek*, „Respectus Philologicus” 36(41), s. 32–46.
- Quassdorf S., 2012, *Quotations or anonymous phrasemes – that is the question!*, w: *Phraseology and discourse: cross linguistic and corpus-based approaches*, eds. A. Pamies, J.M. PazosBretaña, L. Luque Nadal, Baltmannsweiler, s. 399–409.
- RPSS: Chlebda W., Mokijenko W. M., Szuleżkova S. G., 2003, *Rosyjsko-polski słownik skrzydlatych słów*, Łask.
- Smoleń-Wawrzusiszyn M., 2016, „Niežnośna lekkość bytu” – *skrzydlate słowa w retorycznych interpretacjach*, „Białostockie Archiwum Językowe” 16, s. 265–283.
- SSWS: Markiewicz H., Romanowski A., 2007, *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych*, Kraków.
- SSWS2: Markiewicz H., Romanowski A., 2012, *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych 2*, Kraków.
- Szerszunowicz J., 2011, *On intracultural winged words and their translational equivalents (based on Lech Wałęsa's words)*, w: *Linguo-cultural competence and phraseological motivation*, eds. A. Pamies, D. Dobrovolskij, Baltmannsweiler, s. 381–391.
- Szerszunowicz J., 2014, *Konotacje intrakulturowych słów w przekładzie*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 14, s. 261–279.
- Tarsa J., 1995, *Dyskretny urok nagłówka, czyli skrzydlate słowa na łamach dzisiejszej pracy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. Filologia Rosyjska” 34, s. 101–107.

- Tarsa J., 2001, *Problematyka przekładu skrzydlatych słów*, w: *Słowo. Tekst. Czas* 5, red. M. Aleksiejenko, Szczecin, s. 124–128.
- Żmigrodzki P., 2016, *Od „słynnego cytatu” do nieciągłej jednostki języka. O kilku nowszych frazeologizmach „filmowych” w „Wielkim słowniku języka polskiego PAN”*, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań, s. 117–133.

Joanna Szerszunowicz

Uniwersytet w Białymstoku
j.szerszunowicz@uwb.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-6197-5643>